



ÇEVİRİLER - AKTARMALAR

SATIR ARALARINI OKUMAK

AZERBAYCAN'DAKİ ALFABE REFORMUNUN TARİHİ ÜZERİNE ŞAHSİ DÜŞÜNCELER¹

ANAR²

İngilizce'de "Like Father, Like son" deriz. Ancak Azerbaycan Yazarlar Birliği'nin şu andaki başkanı Anar'ın, babası Resul Rıza ile, yazar olmasının ve Azerbaycan'da en ünlü yazar grubunun başını çekmesinin ötesinde ortak tarafları vardır. Her ikisi de Azerbaycan'ın yeni alfabeğe geçmesinde önemli roller üstlendiler. 1939'da Resul Rıza'nın Lâtin alfabesinden Kiril alfabesine geçiş için hazırlık yapmaktan başka seçeneği yoktu. Bugün Anar'ın üstlendiği rol, bunun tam tersidir. Anar, Kiril alfabesinden Lâtin alfabesine dönüş ile ilgili kararları veren meclis ana komitesine başkanlık etmektedir. Ancak bu kez söz konusu çalışmalar, 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Azerbaycan'ın kendi seçimi doğrultusunda yapılmaktadır.

Alfabe çalışmalarının ailesi için önemli bir sorumluluk olmasından dolayı Anar, konu hakkında teferruatlı bir tarihî araştırma yapmıştır. Aşağıda, geçtiğimiz yüzyıl boyunca bu yönde yaşanmış gelişmeler hakkında kendisinin bazı düşüncelerini bulabilirsiniz.

"Babam, Resul Rıza, 1939 yılında Yazarlar Birliği'nin başında sadece bir yıl kadar bulunmuştu O sırada ben sadece iki yaşındaydım. Sabahın erken saatlerinde o rezil siyah volgaların esrarengiz biçimde insanların apartmanlarının önünde durduğu, Stalin baskısının had safhada olduğu dönemlerdi. Hedef olarak seçilen insanları sevdikleri bir daha hiç göremedi. Aydınlar ve politik sisteme karşı muhalefet etme cesareti gösterenler aniden ortadan kayboldu. Birçoğu belli bir sebep olmaksızın vurularak öldürüldü ya da Sibiry'a'daki çalışma kamplarına sürgün edildi. Bu olaylar sadece Azerbaycan'da değil bütün Sovyetler Birliği'nde gerçekleşti. Stalin'in 1953'de ölümü ve iktidarının son bulmasına kadar geçen süre içerisinde kurbanların sayısı yüz binleri bulmuştu. Bazı kaynaklar bu rakamın daha fazla olduğunu söylemektedir.

Annem, şair Nigar Rafibeyli, bir gün babamın değerli şair Samad Vurgun ile eve gelişlerini anlatırdı. Babam votkayı kastederek, annemden yiyecek içecek bir şeyler getirmesini istemişti. Annem çok kötü bir şeyler olduğundan şüphelenmişti. Haklıydı da. Azerbaycan'da Stalin'in sağ kolu Komünist Partisi Birinci Sekreteri, Mir Cafer Bağirov onları çağırıp kendilerinden Erken Lâtin denilebilecek alfabeden, Rus alfabesine – Kiril- geçiş konusunda harekete geçmelerini istemişti.

Karşı koyma şansı yoktu. Emir direkt olarak Stalin'den geliyordu. Bu yüzden babam ve Vurgun akşam yemeğinde son derece üzgün bir şekilde henüz on yıl önce benimsenmiş olan Lâtin alfabesinin değiştirilmesi kararını değerlendirdiler. Böyle bir görevden nefret ettikleri halde karara karşı olduklarını söylemeye cesaret edemediler. Çaresiz bir şekilde bu kararı tamamen benimsemiş gibi davranmak zorunda idiler.

Yine de bu konu nedeniyle, kendinden kaynaklanmasa da, babamın başı derde girdi. Abdulla Ferrux isminde şair bir akrabası vardı. Abdulla, babama söylemeden Bağirov'a, Kiril'e geçişle ilgili olarak bir protesto mektubu yazmış. Bağirov da babamı çağırıp: "Kendin itirazını belirtemiyor da bunu bir akrabana mı yaptırıyorsun!" diyerek onu azarlamış.

¹*Azerbaijan International* (8.1) İlkbahar 2000, Los Angeles, s.54,55

²Anar, Azerbaycan Yazarlar Birliği'nin başkanı ve milletvekilidir. Aynı zamanda alfabenin ve dilin kullanımı konusunda Azerbaycan Meclisi'ndeki ilgili komiteye başkanlık etmektedir.

Babamın Bağirov'un neden bahsettiğinden haberi yoktu. Bağirov kendisine mektubu gösterdiğinde, babam: "Siz bütün akrabalarınızın sorumluluğunu taşıyor musunuz?"cevabını vermiş. Bağirov ise böyle bir cevap karşısında: "Kendi ellerimle akrabamı vurdum" karşılığını vermiş.

Sonuçta bu mektup babama pahalıya mal oldu ve görevden alındı. Abdulla ise bir restorandaki sarhoşluğu nedeni ile Yazarlar Birliği üyeliğinden çıkarıldı.

Bağirov'un cezalandırma yöntemi çok insanlık dışı idi. O zaman babamın kız kardeşi Azernesriyat'ta çalışıyordu. Bağirov ondan babamın adını bütün yayınlarından çıkarmasını istedi. Halam hasta olduğunu bahane ederek işe gitmedi. Ancak döndüğünde babamın adının her şeyden, programlardan bile silinmiş olduğunu gördü. Ama hepsi bu kadar değildi. Babam Moskova'ya Decade'de (Onyillik) Azerbaycan'ı temsil etmek üzere seçilenler arasındaydı. Gitmesine izin vermediler.

Birkaç yıl sonra, babam ve Abdulla savaşa gönderildiler (2. Dünya Savaşı). Abdulla öldü. Babam iki yıl sonra geri çağırıldı. Ordunun siyasî lideri Mexlis'in Azerbaycanlı askerlere nasıl işkence yaptığını anlatan makaleler yazıyordu. Bağirov babamın makalelerini çok beğendi. Bu nedenle onu Bakü'ye çağırıldı ve cephede gördüğü her şeyi anlatmasını istedi. Ardından Mexlis'i Stalin'e ihbar etti.

Daha sonra, babam, Kiril'e yapılacak değişikliği ilk duyduğu zaman Bağirov'un da büyük bir şaşkınlık yaşamış olduğunu öğrendi. O sırada Bağirov, bir aile dostu olan Teymur Yaqubov'un arkadaşıydı. Teymur, başlangıçta 1939'da Moskova'da Kremlin'de Bağirov ile birlikteydi. Bağirov'u Stalin'in ofisinden çıkarken gördüğünü hatırlıyor. Büyük bir sarsıntı geçirmiş olduğu açıkça anlaşılabilen imiş. Zira elleri titriyormuş ve yere bazı kağıtlar düşürmüştü. Teymur kendisine ne olup bittiğini sorduğunda Bağirov ona, Stalin'in kendisine Azerbaycan'da Kiril'e geçiş sürecini başlatmasını emrettiğini söylemiş.

Azerice'yi Korumak

Bunu yapmak için en iyi yolun ne olduğu hakkında sonradan ciddi tartışmalar yaşanacak olmakla birlikte o an için Kiril'e geçiş konusu henüz tartışılmıyordu.. Babam gibi yazarlar bu karara itiraz edememekle birlikte yazı dilinde Kiril kullanılacak olsa bile, Azerî dilinin korunması hususunda mücadeleyi elden bırakmadılar ve kendi değerlerini benimsetmeyi başarabildiler. Ancak yine de Rus dilinin ses sistemini desteklemek üzere oluşturulmuş Kiril alfabesinin benimsenmesinin, nihaî anlamda Azerice'nin bozulmasına yol açacağından endişe ediyorlardı.

Kiril alfabesinde Rusça'daki sesleri karşılamak üzere Azerice'de olmayan birkaç harf vardı. Sözcüğü Rusça'da "ts" sesini temsil eden harf. Bu ses Azerice'de yok. Yine "ya", "yu", ve "ye" gibi ses kombinasyonları sembolize eden başka harfler de vardı. O sıralarda oldukça yaygın olan bir fıkra, Azerice'nin sadece bu üç harfle kompleks bir cümle oluşturabilecek tek dil olduğunu anlatıyordu: "Ya yu ye, ya ye yu" yani; ye, yıka ve sonra ye, veya ye ve sonra yıka". Bu üç harf Stalin'in ölümünden sonra 1950'lerin sonuna kadar kaldırılmadı.

Bana göre 1920'lerde erken Lâtin'e ilk geçişimiz bir hata idi. Özellikle 1920'de Bolşeviklerin idareyi teslim alıp kendi merkezî hükümetlerini kurduklarında yaşanan siyasî kargaşa nedeni ile buna hazır değildik. Ayrıca, erken Lâtin'in Türk milletini 1300 yıllık tarihinden kopardığına da şüphe yoktur.

Lâtin'den Kiril'e geçiş başlı başına farklı bir konuydu. Çünkü politik bir zulüm olarak görülüyordu. Lâtin'e geçişte olduğu gibi bir seçime dayanmıyordu. Kiril alfabesi, Rus dilinin Azerî diline üstünlüğünü ima ediyordu. Anne ve babamın, Kiril alfabesine geçişi, 1937'de başlayan Stalin baskılarından sonra hayatlarındaki en büyük trajedi olarak algıladıklarını hatırlıyorum. Bu kararın eninde sonunda Azerbaycan'da Rus dilinin tamamen benimsenerek Azerî dilinin yok olmasına yol açmasından korkuyorlardı. Allah'tan, Azerice 50 yıl boyunca ayakta kalmayı başardı. Geriye bakıldığında 1923'de Lâtin'i benimseme kararının, 1991'de bağımsızlığımızı kazandıktan sonra, Lâtin'e derhal dönüş için bir kuvvet sağladığı açıkça görülür.

Bakü'deki Kongre

Lâtin alfabesine ilk geçişin toplum üzerinde derin bir etkisi olmuştu: Ama en azından önce konuları müzakere etme fırsatı bulmuştuk. Lâtin alfabesini düşünen sadece Azerbaycan değildi. Bakü, 1926'da I. Türkoloji Kongresine ev sahipliği yapmıştı ve kongreye Türkiye, Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Tataristan gibi Sovyetler Birliği'ndeki Türk Cumhuriyetlerinden katılımcılar davet edilmişti. Kongreye Çuvaşlar, Sakalar (Yakutlar), Hakas ve Balkarlar gibi kendi devlet yapıları olmayan Türk toplulukları bile gelmişti. Ayrıca Moskova'dan, Bartold ve Oldenburg gibi önde gelen araştırmacılar da davet edilmişti.

131 delegenin katıldığı kongre, Petrol Baronu Nağıyev tarafından inşa edilen heybetli İsmayiliye binasında (şimdiki Bilimler Akademisi) yapıldı. 26 Şubat'ta başlayan görüşmeler 5 Mart'a kadar 8 gün sürdü. Kongrenin ilk oturumuna, o sırada Moskova plan, proje işlerinde en yüksek politik makam olan Azerbaycan Merkezi İdare Komitesi Başkanı olan Samedaga Ağhamalıoğlu başkanlık etmişti. Azerbaycan'dan ise en aktif katılımcılar arasında Ruhulla Axundov, Hebib Cabiyeve ve Bekir Çobanzade bulunmaktaydı.

Pek çok problemin tartışıldığı Türkoloji Kongresi'nde ilgi daha çok bütün Türk dilleri için ortak bir alfabe konusu üzerinde odaklanıyordu. O sırada, Azerbaycan'ın resmî olarak Lâtin alfabesini ikinci alfabe olarak kabul etmiş olmasına ve 20 Ekim 1923'den başlayarak Arapça ile eş zamanlı olarak kullanmakta olmasına rağmen Türk topluluklarının çoğu hâlâ Arap alfabesini kullanıyordu.

Daha küçük bazı toplulukların ise alfabesi yoktu. Kongre 101'e 7 gibi ezici bir çoğunlukla, Sovyetler Birliği'ndeki Türk topluluklarının tamamının Lâtin alfabesini geçmesi gerektiği kararını benimsedi. Türkiye 1928'in sonunda Lâtin alfabesini benimsedi. Alfabe 1 Ocak 1929'da yürürlüğe girdi ki bu tarihte Azerbaycan ve Sovyetler Birliği'ndeki bütün Müslüman topluluklarında Arap alfabesi yasaklanıyordu. Sovyet ansiklopedileri Azerbaycan'da Lâtin alfabesinin başlangıcı olarak, 1923'den itibaren iki alfabenin resmi ve eş zamanlı olarak birlikte kullanılmaya başlanmış olmasına rağmen, Arapça'nın yasaklandığı 1929'u gösterirler.

Hararetili Tartışmalar

Kongredeki bazı katılımcılar Lâtin alfabesine geçme kararına şiddetle muhalefet ettiler. Kazak araştırmacı Baytursun ve Tatar temsilci Qalimjan Şerifov karara karşı idiler ve bunun yerine Arap alfabesinin ıslahı fikrini öneriyorlardı. Arapça'nın Azerice'deki her ses değerini temsil etmesini ve harflerin mükerrerliğini (bir ses için birden fazla harf) önlemek istiyorlardı. Mevcut Arap alfabesi kısa seslileri (a,e,i,o,u) göz ardı etmiş, fakat "t", "s", "z" gibi diğer sesler için birden fazla harf tahsis etmişti. Kongredeki Lâtin alfabesi taraftarları ile Arap alfabesi taraftarları arasındaki tartışmaların stenografilerini okumak insanı büyüleyici bir roman gibi etkiler.

Arap alfabesini savunanlar yeni alfabeğe geçişin, kendilerini yüzyılların mirasından mahrum edeceğini, onları birbirlerinden ayıracağını ve dolayısı ile Türk milletini geriye götüreceğini söylüyorlardı. Ancak Azerbaycan ve Türkiye'den gelen temsilciler Lâtin alfabesine geçişi gelişimci, ilerici bir adım olarak görüyorlardı ve tarihî mirastan kopmak gibi bir endişe taşıyorlardı. Azerbaycan dilindeki mevcut bütün tarihî belgeleri ve metinleri Lâtin alfabesi ile basmanın bir savaş gemisi kadar para tutacağını düşünüyorlardı. Onlara çok da büyük gelmeyen bir tutardı bu.

Birisi şu şekilde itiraz etti: "Bu oyunu biliyoruz. Bugün Lâtin'i benimsemek istersiniz yarın Kiril'i"

Bu yorumdan incinen bir Rus âlim ise şöyle cevap verdi: "Neden Lâtin alfabesine geçişe ön ayak olanları suçluyorsunuz? Türk topluluklarının hiç bir zaman Kiril'i benimsemeyeceğini biliyoruz. Çünkü bunu sömürgeci Çarlık Rusyası ile ilişkilendiriyorlar."

Bence cevabı içtendi. O sırada kimse Stalin'in birkaç yıl sonra Kiril'i empoze edeceğini bilmiyordu. Ayrıca kongreye katılan 131 katılımcıdan çoğunun trajik bir ölümle karşılaşacağını da bilmiyorlardı. Azerbaycan'ın 27 katılımcısından sadece Ağamalıoğlu eceli ile öldü. Diğerleri Stalin

baskısının kurbanı oldular. Daha on yıl geçmeden delegeler tutuklandı, idam edildi ya da ölüncüye kadar kalacakları Sibiryaya'ya sürgüne gönderildiler.

Bana göre Arap alfabesinin geriliğe neden olduğunu söyleyen aydınlarımız hatalıdır. Japon ve Çin kültürlerinin de komplike alfabeleri vardır; fakat bu onların ilerlemesine mani olmamıştır.

O sırada Lâtin alfabesine geçmemizin yanlış olduğunu düşünüyorum. Arap alfabesini düzenlemek daha iyi olurdu. Ancak tabii ki Kongre'den yaklaşık 65 yıl sonra, bağımsızlığımızı kazandıktan sonra ve Kiril'i 50 yıl kullandıktan sonra, Arap alfabesini denemek ve ona geri dönmek komik olurdu. Bugün esas olan Lâtin alfabesini kullanarak dünya dilleri ile bağlantı sağlamaktır.

Lâtime Geçiş

Ancak Lâtin'e geçiş kolay olmadı. En büyük engel işin ekonomik tarafı. Basım inanılmaz derecede fon gerektiriyor. Bu işlemleri kolaylaştırmak için malî yardıma ihtiyacımız var.

Yine de en kısa zamanda temel klâsiklerin bazılarını Lâtin alfabesi ile basabilmek için planlar yaparak ilerliyoruz. Azerbaycan klâsik edebiyatından, "Köroğlu", (Dede Korkut zaten basıldı) ve Nizamî, Nesimî, Fuzulî, Hataî, Mirza Celil, Sabir, Vagif ve Memmedkulizade gibi yazarları ihtiva eden 50 kitaplık bir liste yaptık. Bu çalışmaya diğer yazarları da ekleyerek yavaş yavaş devam etmek istiyoruz.

Şimdi Lâtin'i benimsemenin doğru olduğuna eminim. Ancak aynı zamanda eğitim sistemimizdeki Rus ve Kiril alfabesini hemen reddetmemeliyiz. Henüz çoğu insanımızın İngilizce temeli yok ve hâlâ Rus edebiyatında Azerice'ye çevrilmemiş bir çok eser var. Çocuklar hâlâ Azerice ile birlikte Rus ve Kiril alfabesini çalışıyor olmalı. Geçiş süreci ani değil, aşamalı bir şekilde olmalı. Lâtin kaynakları gerektiği gibi yerli yerine koymadan Kiril'i saf dışı etmekte ısrar edersek geçtiğimiz yüzyılda kurmaya çalıştığımız entellektüel birikimin çoğunu kaybetme riskine gireriz.

Çeviren: Ali EROL*

* Yrd. Doç. Dr., Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü.